

GLOBALIZÁCIÓS PARADOXON, A FRAGMENTÁCIÓ, MINT AZ EGYSÉGES RENDSZER TÁGULÁSÁNAK TÜNETE

KAJTÁR Gábor: *Betudás a nemzetközi jogban*
A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig
 Budapest, Orac, 2022.

1. Bevezető

Kajtár Gábor legújabb, 2022-ben megjelent könyve hiánypótló mű a nemzetközi jogtudomány területén. Egyrészt – ahogy azt a szerző maga is kiemelte a bevezetőben – azért, mert a nemzetközi jogtudomány évekig elhanyagolta a másodlagos, technikai jellegű normák tudományos vizsgálatát. Aminek egyik következménye éppen „a nemzetközi jog nemkívánatos fragmentációja” lett. Másrészt, mert a könyv felhívja a figyelmet a Nicaragua és Egyesült Államok közötti jogvitától datálható úgynevezett „betudásra”, a nemzetközi jog látóterébe került jogi fikcióra. A szerző ezzel kapcsolatban külön rámutat a betudásnak egymással fel nem cserélhető, nem helyettesíthető tag és szűk fogalomváltozataira, illetve azok eltéréseire és átfedéseire egyaránt. Ugyanis Kajtár úgy véli, a betudás fogalmának árnyalatait, illetve pontos meghatározását mellőzni súlyos következményekkel, sőt veszélyekkel is járhat a nemzetközi jogban. Ezt alátámasztandó, és az ezekből fakadó neuralgikus pontokra a *Nicaragua-ügyet* és a *Kongói Demokratikus Köztársaság v. Uganda* esetet hozza fel példának. Ugyanis ezek kapcsán került először felszínre, hogy a Nemzetközi Bíróság különböző betudási normák alkalmazásával vizsgálta meg Uganda felelősségét a Kongói Demokratikus Köztársaság területén végzett katonai cselekmények jogszerűségét illetően, valamint annak tekintetében, hogy ezekkel az akciókkal Uganda vajon megsértette-e „a nemzetközi humanitárius- és emberi jogi normákat” (27.o.).

De ugyanez a központi kérdés kerül elő a terrortámadásokkal kapcsolatban is. Konkrétan az, hogy egy csoport vagy az egyén által elkövetett cselekmény jogi értelemben pontosan mikor is tudható be egy adott államnak, például ahogy a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadást az al-Kaidán, a tálibokon át végül Afganisztánnak, míg az Iszlám Állam tetteit Szíriának tudta be a nemzetközi közösség.

Azért is fontos kiemelten foglalkozni ez utóbbi kérdéssel, mert kizárólag abból, hogy az Afganisztánban kiképzőtáborokat létesítő al-Kaida végrehajtotta a 2001. szeptember 11-i merényleteket, vagy hogy a Hezbollah harcossal Libanon területéről rakétákat lőnek Izrael területére, még nem következik automatikusan, hogy ezek egyben a kérdéses terület államának és nem csupán a konkrét elkövetők büntetőjogi felelősségét jelentik. Ezért a nemzetközi jog egyik lényegi kérdése is az, hogy ezekhez a

cselekményekhez kapcsolódik-e olyan állami kötelezettség (megelőzési vagy utólagos, megbüntető), amelynek a megszegése betudható az adott államnak, avagy sem.¹

Kajtár Gábor ez utóbbit vizsgálja meg részletesen a könyv releváns (4. és 5.) fejezeiteiben,² külön kiemelve, miszerint a legnagyobb gond, hogy a szeptemberi New York-i terrortámadást követően a betudás fogalma drasztikusan kitágult. Sőt, a *jus ad bellum* területén megjelent az úgynevezett *vonakodik vagy képtelen doktrína* is, az *unable or unwilling* teszt, mely teljesen át is átalakította a *jus ad bellum* rendszerét. Ráadásul, ha még ezt is tágan értelmezzük, azzal újabb jelentős veszély réme is fenyegethet. Egyrészt – mutat rá a szerző –, sok esetben teljesen jogszerűtlen a területi államokkal szemben, másrészt még tovább tágítják az önvédelmi jog terjedelmét is. Magát a *vonakodik vagy képtelen doktrínát* Kajtár Gábor több korábbi cikkében az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérleteként aposztrofálta. Azaz egy olyan *grotius-i pillanatnak*, melynek eredménye az önvédelem jogának kártékony kiszélesedése.³ Kajtár szerint az ezeket érintő dilemma kettős. Egyrészt egy nem állami szereplő elleni önvédelmi intézkedés szükségszerűen érinti egy másik állam területi szuverenitását. Másrészt, ha utóbbi ráadásul nem is adja beleegyezését az önvédelmi cselekményhez, akkor ütközni fog a jelenlegi erőszak tilalmával is. Ha pedig ennek tetejében még a fegyveres támadás fogalmát is tágítanánk, az már tényleg beláthatatlan következményekkel, akár még az általános erőszaktilalom *jus cogens* keretrendszerének radikális átalakulásával, sőt a norma kiüresedésével is járhat.

A nem állami szereplők nemzetközi jogi helyzetét érintő általános problémakör ugyancsak előkerült a szerző korábbi írásaiban is, minthogy ez utóbbi adta Kajtár Gábor legutóbbi kutatási témáját. *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban* című könyve mellett több tanulmánnyal, (többek között: *Szükséghelyzet vagy önvédelem? Vitatott jogalapok a terrorizmus elleni háborúban*, *A fegyveres nem állami szereplők jogalanyisága a nemzetközi jogban*) is hozzáadott az említett téma alapos megismeréséhez. Ahogy ő maga is említette, azokban elsősorban „a fegyveres nem állami szereplők nemzetközi jogalanyiségének vizsgálatát tartotta elengedhetetlennek.”⁴ Legújabb művében pedig ez utóbbi kérdést – mely hamleti túlzás nélkül szólva napjaink legnehezebb és legösszetettebb problémája – még tovább elemzi, és a betudás kérdéskörének metszetében is megvizsgálja.

¹ KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. [Digitális kiadás.] Budapest, Wolters Kluwer, 2019. <https://doi.org/10.55413/9789632959085>

² A könyvben fejezetek helyett számokkal jelezte a szerző az egyes témaköröket. Én csupán a gördülékenyebb megfogalmazás kedvéért fejezetekről beszélek a továbbiakban.

³ A könyv említett fejezete mellett lásd még a nevezett doktrínát részletesen: KAJTÁR Gábor: *Vonakodik vagy nem képes?* Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete. *Közjogi Szemle*, 2018/1. 1–10.

⁴ KAJTÁR Gábor: *A fegyveres nem állami szereplők jogalanyisága a nemzetközi jogban*. In: KAJTÁR Gábor – SONNEVEND Pál (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században – Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest, ELTE–Eötvös, 2021. 191–201.

2. A prológus

A könyvben a fent kijelölt témát, a betudás körüli dilemmák vizsgálatát, nem *in medias res* kezdi el, hanem annak első egységében az alapfogalmakat is rendre tisztázza. Ez az egzakt, lendületes, de annál nélkülözhetetlenebb bevezető rész tartalmazza az elsődleges és másodlagos normák közötti különbségek említését. Továbbá rámutat a kettő közti mechanikus kapcsolat hiányára, és meghatározza a betudás pontos fogalmát is. Sőt, azoknak az elméleti alapvetéseknek az említéséről sem feledkezik meg a szerző, amelyek visszanyúlnak a jogfilozófia releváns tételeihez. Így röviden a hart-i másodlagos norma fogalmakat is felidézi, majd az ezzel a kérdéssel kapcsolatban cirkuláló különböző értelmezéseket is. A könyv szerzője a másodlagos normák olykor lényegesen eltérő felfogásának kakofóniájából eredő *Gordius-bogát* úgy oldja fel, hogy egyetlen konkrét elmélet mellett köteleződik el. Majd ennek égisze alatt pontosan behatárolja az elemzés alá vont másodlagos normákat. Utóbbiakon Kajtár azokat a szabályokat érti, melyek nem tartoznak a szubsztantív jogokat és kötelezettségeket megállapító normák körébe. Azaz a betudási szabályokat – tágan értelmezve – szintén a másodlagos szabályok közé sorolja. Ennek egyik vonzata az, hogy értelmezése mentén a betudás köre élesen elkülönül a területi joghatóság kérdésétől – ahogy ezt majd az utolsó fejezetben még részletesebben kifejti. Másrészt, bár a Kajtár Gábor által meghatározott fogalom tágabb, mint az államfelelősség köre, de annyira már nem széles, hogy abba a magatartás betudásán felül (*attribution of conduct*), a felelősség betudása (*attribution of responsibility*) is beletartozhatna.

3. Fragmentáció és a betudás alakváltozásai

A műben a betudás intézményét elsősorban a nemzetközi jogban végbemenő, a fent nevezett fragmentáció jelenségének tükrében vizsgálja meg. Magával a fragmentációval összefüggésben egyébként Kajtár Gábor már a könyv elején egy érdekes fenoménre is felhívja a figyelmet, mégpedig a könyvismertető címében feltüntetett globalizációs paradoxonra. Arra a meglepő ellentmondásra, miszerint a társadalmi élet uniformizációja és a világ globalizációja ellenére jelentősen erősödött a szakmai alrendszerek fragmentációja. Tehát a jelenség tulajdonképpen értelmezhető úgy is, mint ami – a szerző szavaival élve – „az egységes rendszer tágulásának a tünete” (53. o.). A nemzetközi jog töredezettségének pedig az lett az eredménye – írja Kajtár, hogy „autonóm normacsoportok, jogterületek jelentek meg, amelyek elkülönült, egymásra tekintet nélkül kialakuló joggyakorlatot is eredményeztek” (17. o.). Ezek együtt, vagyis mind az intézményi fragmentáció – amilyen pl. a jól ismert *forum shopping* jelensége –, mind a normatív nemzetközi jogi fragmentáció – mely sokszor láthatatlan mégis valós jelenség –, a szerző szerint rendkívül negatívan hatottak a nemzetközi jogra, mint egésze (Uo.).

Kajtár Gábor a normatív fragmentáció azon három ismert típusát is megemlíti, amelyet a Nemzetközi Jogi Bizottság artikulált. Hogy tisztán lássuk a probléma lényegét, érdemes ezeket közelebbről bemutatni, pontosan úgy, ahogy tette ezt a könyv szerzője is. Ezek egyrészt a *fragmentáció az általános nemzetközi jog ellentétes értelmezésén keresztül*, mely szorosan kapcsolódik a fragmentálódó intézményrendszerekhez.

Másrészt a *fragmentáció az általános nemzetközi jog kivételeiként létrejövő új lex specialis szabályokon keresztül*. Többek között ilyen szabályok között említi Kajtár a szükséghelyzetet is, azaz az erőszak alkalmazásának elfogadott jogintézményét, mint a jogelleneséget kizáró körülményt a nemzetközi jogban. Csakhogy – hívja fel a figyelmet a szerző –, ez a kínzás és a népirtás esetében már nem hívható fel, ahogy a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások alkalmazása sem ugyanazt jelenti általában, mint amit az emberi jogi szerződésekhez fűzött speciális szabályok esetében. Végül az új lex specialis szabályoknak egymástól való elkülönülésén keresztül létrejövő fragmentáció jelensége is említendő. Ez utóbbinak eklatáns példája a Kajtár által felhozott arányosság kritériuma, amely teljesen más a *ius ad bellum* és más a *ius in bello* esetében. Hiszen az, hogy egy fegyveres nemzetközi konfliktusban a humanitárius nemzetközi jog alapján mi számít arányosnak, nem ugyanaz a mérce, mint az önvédelemi cselekményekben –, mutat rá akkurátusan a szerző (18. o.). Éppen emiatt, ahogy korábbi kutatásaiban,⁵ Kajtár itt is elsősorban arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzetközi jog másodlagos szabályainak kezeléséhez elsősorban doktrinális ellenőrzés és módszertani következetesség van szükség.

Ezzel a világos és logikus bevezető résszel az olvasó már egy határozott képet és tudást kap a központi problémáról, a fragmentációról, a betudásról és mindazon alapfogalmakról, értelmezési keretről, amelyek a további elemzés értő követését segítik elő. Nem utolsó sorban plauzibilis érvei ezzel a metódussal már az első oldalakon is igazolni tudják a fragmentáció jelenségének égbekiáltó súlyosságát, amellyel a recenzens minden tekintetben egyetért.

A bevezető részt követően, a könyv fő szövege összesen hét nagyobb egységen keresztül tárgyalja a betudás jogintézményét és azt, hogy a fenomenon hogyan jelenik meg konkrétan a joggyakorlatban, valamint milyen módon veszik figyelembe fogalmi különbségeit az egyes eljárásokban. Ez utóbbiak nemcsak érdekes delikátot adnak a tudományos, elméleti rész mellé, de minden fejezetben egyben alá is támasztják az azokban artikulált probléma súlyosságát.

4. Államfelelősség az ARSIWA tükrében

A téma megértéséhez mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy általánosságban mikor is lehet egy állam felelős egy másik állam magatartásáért, mikor tekinthető egy cselekmény vagy mulasztás államcselekedetnek, és ez utóbbi mikor tudható be az adott államnak (35. o.). Ezért Kajtár a főszövegben először – egy határozott keretet adva ezzel vizsgálódása tárgyának –, azt részletezi, hogy az ARSIWA (*Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) szokásjogot tükröző rendszere alapján az

⁵ Gábor KAJTÁR: Fragmentation of Attribution in International Law. In: Gábor KAJTÁR – Başak ÇALI – Marko MILANOVIC (ed.): *Secondary Rules of Primary Importance – Attribution, Causality, Evidence, and Standards of Review in the Practice of International Courts and Tribunals*. Oxford University Press, 2022. 283–301. Külön kiemelve ezekben az írásaiban is, hogy bár a nemzetközi bíráskodás során alkalmazzák az egyes másodlagos szabályokat, de eltérő normatív tartalmakat tulajdonítva ezeknek a fogalmaknak. Ld. még: Gábor KAJTÁR – Başak ÇALI – Marko MILANOVIC: Introduction: Secondary Rules of Primary Importance. In: KAJTÁR–ÇALI–MILANOVIC i. m. 1–17.

államfelelősség területén pontosan mi tekinthető betudásnak. Ezt a nevezett dokumentum 4–11. cikkei taxatívén tartalmazzák (39. o.). Ezen felül akkurátusan bemutatja azt is, hogy ezeket a szabályokat hogyan alkalmazzák az állami joggyakorlatban és a bírói esetjogban.

Maga az ARSIWA egyébként, ahogy Kajtár is említi, eleve adottnak veszi az államokra vonatkozó szubsztantív szabályokat, de önmaga csakis másodlagos normákat tartalmaz. Tehát „az államfelelősség intézménye az elsődleges normák megszegése során felmerülő eljárási és egyéb következményekről rendelkezik” (34. o.). Másrészt érdemes tudni azt is, miután az ARSIWA egy objektív felelősségi rezsím, ezért pl. a kárfelelősség nem szükséges feltétele a betudásnak. Mivel szabályai normatív kapcsoló elvek, ezért legnagyobb jelentősége kifejezetten az egyes betudási teszteknek van (39. o.). Bár ebben a könyvében a szerző az ARSIWA-t csak a betudás kontextusában summarizes, de több írásában azt is megvizsgálta már, hogy pl. a nemzetközi jogi bizottság ezen kiemelkedő jelentőségű államfelelősség-kodifikációja hogyan rendelkezik a szükséghelyzetet illetően (25. cikk). Kiemelve többek között azt is, hogy a jogellenességet kizáró okok egyike sem alkalmazható a *jus cogens* megsértése esetében (26. cikk).⁶

A szerző az államfelelősség pontos keretének meghatározása után tovább is lendül, és az ezt követő fejezetekben a betudást már kifejezetten a különböző, specializálódott, egymástól elkülönülő szabályozási területeken fejti ki részletesen. Ugyanis Kajtár egyik fő érve – amely egyúttal a könyv egyik erőssége is –, hogy a betudás valójában jóval tágabb annál, minthogy kizárólag az államfelelősség kérdésével kapcsolatban vizsgáljuk meg. Éppen ezért nagyon fontos, sőt szükséges egyéb területen is körbejárni. Ráadásul arra is felhívja az olvasó figyelmét, miszerint a betudás a megjelölt területek metszetében, az államfelelősségnél megismert általános tartalmától eltérő tartalommal van jelen.

5. ARSIWA-n innen és túl

A szerző a bevezetőben ígért speciális területek közül elsőként a humanitárius joggal kapcsolatban emeli ki a betudás intézményének kurrens kérdéseit (3. fejezet). Kajtár úgy véli, hogy a humanitárius jogi és büntetőjogi szempontból elsősorban a fegyveres konfliktusok konfliktusminősítésének van kulcsfontosságú szerepe. Mint ismeretes, maga a konfliktusminősítés többek között arra hivatott, hogy megállapítsa első körben, hogy beszélhetünk-e egyáltalán fegyveres konfliktusról. Másrészt, hogy jól elhatárolja a nemzetközi és a nem nemzetközi konfliktusokat egymástól, a humanitárius jog megfelelő rezsímiének alkalmazásához. A szerző ebben a részben sorolja fel a fegyveres konfliktusok minősítése szempontjából igénybe vehető teszteket, azok pontos tartalmát, illetve az ezzel kapcsolatos nemzetközi álláspontokat. Ideértve az olyan hangokat is, akik pl. egyáltalán nem tartják fontosak a humanitárius jogi teszteket, azzal érvelve, hogy a *jus ad bellum* szabályai erre tökéletesen elegendőek (73. o.).

⁶ KAJTÁR Gábor: Szükséghelyzet vagy önvédelem? Vitatott jogalapok a terrorizmus elleni „háborúban”. *Jog, állam, politika*, 8. évf., 2016/2. 57–74.

Kajtár ennek kontextusában, és ez utóbbi hangokkal szemben fogalmazza meg saját érveit. Ő maga egy olyan határozott álláspontot képvisel a kérdést illetően, amivel sikerül rávilágítania az egész probléma *caput et fundamentumára* is. Ugyanis kiemeli, hogy az ITCY által létrehozott *átfogó ellenőrzés tesztben* számos rendellenességet azonosíthatunk. Például, hogy azt nagyon sokszor a kontextustól függetlenül alkalmazzák, nemcsak az államfelelősségi, de még a *jus ad bellum* esetében is. Sőt, magát az *átfogó ellenőrzés tesztjét* (66. o.) mint olyat sem határozzák meg pontosan. Tehát sem annak eredetéről, sem szokásjogi megalapozottságáról nem szólnak a nemzetközi bíróság döntései.

Ezen felül Kajtár azt is kifejezetten fontosnak tartaná, hogy a nemzetközi humanitárius jognak legyen egy saját betudási tesztje a fegyveres konfliktusok klasszifikációjára. Úgy véli, ezt a jogos igényt még az a tény sem zárja ki, hogy erre vonatkozóan már léteznek *jus ad bellum* szabályok. Így Kajtár Gábor plauzibilis érveivel, éles logikával végül arra a következtetésre jut a fejezet végén, hogy miután a humanitárius jogi teszt eleve lazább, mint a *jus ad bellum* betudás tesztje, ezért ez összességében egy pozitív eredményhez vezethetne. Ugyanis a megtámadott állam a saját területén kívül nem gyakorolhatja erőszakot egy másik állam ellen, ugyanakkor a harci feleknek mégis tartaniuk kellene magukat a nemzetközi fegyveres konfliktusokra alkalmazandó normarendszerhez (74. o.).

6. Határtalan betudás

Ahogy a bevezető részben említettem, a szerző szerint a legnagyobb problémát a betudás fogalmának radikális tágulása jelenti, amely szinte egyetlen nap leforgása alatt, a szeptemberi New York-i terrortámadás *grotius-i pillanatában* következett be. Kajtár Gábor a terrortámadásokat a betudás keresztmetszetében a már korábban felsorolt lényegi elemeket szem előtt tartva, a 4. fejezetben részletezi. Sőt, a szerző nem áll meg ennél a pontnál sem, és a terrorcselekmények esetében nem csak az államnak, de a nemzetközi terrorszervezeteknek való betudhatóságot is külön megvizsgálja (5. fejezet). Hangsúlyozva, hogy ez utóbbi kérdés egyáltalán nem tekinthető olyan egyszerűnek, mint ahogy azt a nemzetközi közösség sok esetben kezeli. Rámutat például arra is, miszerint egy nemzetközi szervezet karaktere lényegesen eltér az államokétól. Ráadásul a terrorcselekmények betudhatóságának pontosítására sem az említett ARSIWA, sem az ARIO (*Articles on the Responsibility of International Organizations*) nem ad útmutatást.

Míg a nemzetközi jogban a betudás, úgy tűnik, jelentősen kitágult, addig az immunitás fogalma egyre szűkebbé válik. Ez utóbbival kapcsolatos központi dilemmát a hatodik rész feszegeti. Jelesül, hogy vajon „kizárólag az *acta jure imperii* cselekmények – azaz a közhatalmi aktusok – tudhatók be immunitás szempontból az államnak, vagy egyéb cselekmények is? Illetve azt a kérdést is felteszi ezzel kapcsolatban a szerző, hogy vajon „mennyire konzisztens az állami gyakorlatban a *jure gestionis* – kereskedelmi gazdasági természetű ügyek – cselekményként hívott kereskedelmi ügylet kivétel” (162. o.). Ráadásul Kajtár amellet érvel, hogy elengedhetetlen külön megvizsgálni az egyes állami vezetők immunitásával kapcsolatos betudási kérdéseket is. A szerző figyelme és precizitása minden részletre kiterjed ehhez a témához kötődően is. Ugyanis

nemcsak azt emeli ki, hogy az államfelelősség elválik a képviselő immunitástól és a büntetőjogi felelősségtől, de még az olyan „finoman hangolt különbségekre” is felhívja az olvasó figyelmét, miszerint a korábban tárgyalt államfelelősség esetében meghatározott betudási tesztek, az átfedések ellenére sem teljesen azonosak az államimmunitás területén tárgyalt releváns állam fogalmával.

7. Beruházásvédelem és betudás

Miután a bécsi szerződésekről szóló egyezmény (*Vienna Convention on the Law of Treaties*, VCLT) szabályai irányadóak a beruházásvédelmi jogban is, ezért utóbbi ugyancsak szoros kapcsolatban van a nemzetközi joggal. Ezért Kajtár úgy véli, jogos kíváncsi és cél, hogy a betudást ezen a területen is megvizsgáljuk. Maga a nemzetközi beruházásvédelmi jog egyébként a külföldi beruházók és a befektetést fogadó államok, a befektető és a befogadó államok viszonyait szabályozza. Magyarul meghatározza azt a bánásmódot, amelyet az előző a másikkal szemben tanúsítani köteles. Az egyik legmarkánsabb következtetése a szerzőnek, hogy nemcsak a VCLT, de még az államfelelősségi kérdések, azaz az ARSIWA első része is közvetlenül releváns ezekben a kérdésekben (190. o.). Emellett azt se feledjük, hogy jelenleg mintegy háromezer beruházásvédelmi megállapodás van hatályban (181. o.). Így az a rendkívül érdekes megállapítás tehető e tekintetben, hogy vannak olyan államfelelősségi kérdések, melyekben a beruházási jogviták még magát az ARSIWA betudhatósággal foglalkozó rendelkezéseit is pontosíthatják. Emiatt ma már a választottbíróságok egyre sikeresebben képesek elhatárolni, hogy mi számít az ARSIWA alapján betudási kérdésnek, és ennek mentén alkalmazhatók-e a 4–11. cikkek, valamint mi minősül betudásnak ezen kívül. Kajtár Gábor úgy véli, ez a gyakorlat adhat némi reményt egy kis optimizmusra is. Ugyanis ezek a beruházási jogviták talán elősegíthetik a „dogmatikai tisztánlátást” (217. o.). Még úgy is – teszi hozzá a szerző –, hogy alapvetően a fogalmi zavar réme egyáltalán nem tűnt el. Ezenkívül ambivalens módon nemcsak az ARSIWA finomításához, de a káoszhoz egyszerre járulnak hozzá.

Egyik kiemelkedő fejezete a könyvnek az utolsó rész, mely a nemzetközi emberi jogok területén foglalkozik a betudás kérdésével. Főleg amiatt rendkívül jelentős ez a fragmentum, mert – ahogy ezt a szerző maga is kiemeli – sajnálatos módon még ma is csak elenyésző azon művek száma, amelyek ezen a téren is foglalkoznának a betudással.

Kajtár Gábor ezért a könyvében pontokba szedve bontja le, hogy a betudás kérdésének tisztázásához pontosan mire van szükség ezen a speciális területen. Így elsősorban két kérdéskört különít el az EJEB gyakorlatában.

Egyrészt először azt kell megvizsgálni, hogy betudható-e a kérdéses jogsértés az adott államnak, ha másik állammal, *de facto* rezsimmel, vagy szeparatista mozgalommal szemben követi el. Másrészt azt, hogy az adott állam valamilyen nemzetközi szervezet tagja-e. Ugyanis ez esetben azt is meg kell nézni, hogy az adott államnak, vagy csak a nemzetközi szervezetnek tudható-e be az emberi jogsértés. Hiszen utóbbi tekintetében már az ARIO cikkei szabályozzák a betudást. Konkrétan a 6–9. cikkei relevánsak ebből a szempontból. Kajtár még arról sem feledkezik meg, hogy ezen belül is elkülönítsen két további esetet: ha *sui generis*, a nemzetközi szervezetnek tudható be a

jogsértés, vagy ha egy, vagy több államnak és egy nemzetközi szervezetnek egyszerre. Utóbbinál ugyanis már megosztott felelősségről van szó. Kajtár Gábor ezzel összefüggésben többek között amellel érvel, hogy az illetén jellegű, komplex betudási kérdéseknek pontos, szofisztikált megválaszolásához és hathatós kezeléséhez egy úgynevezett *lex specialis* teszt létrehozására lenne szükség az EJEB gyakorlatában (230. o.).

Az első esetben pedig, tehát ha az adott állam másik állammal, *de facto* rezsimmal, vagy szeparatista mozgalommal szemben követi el a jogsértést, a legnagyobb probléma az – mutat rá a szerző –, hogy a területi joghatóságot és a betudást gyakorta összemossák.

Kajtár világosan látja, az nem tagadható, hogy van összefüggés a joghatóság és a betudás között. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, miszerint a területiségéből még ennek ellenére sem lehet levezetni magát az állami felelősséget (228.o.). A releváns elméleti problémát illusztrálva és a joggyakorlatot bemutatva, meglepően sok nemzetközi jogesetet találunk a könyvben, amelyek nemcsak a szerző kutatásának alaposságát igazolják, de a téma értő elemzését is segítik. Ezekből kiragadva például a *Ciprus v. Törökország ügyében* látható, hogy az EJEB egyáltalán nem választotta szét kellőképpen a területi joghatóságot a betudástól, míg a *Catan-ügyben* már világosan elkülönítette a kettőt. Tehát Kajtár ezzel azt is támasztotta alá, hogy e tekintetben az EJEB-nek egész egyszerűen nincs egy konzekvens joggyakorlata, szemben mondjuk a Nemzetközi Bírósággal.

8. Összegzés

Kajtár Gábor alapos kutatómunkája nemcsak a betudás körül cirkuláló kérdések mély, tudományos elemzését tárja a könyv olvasói elé, de pontosan felméri annak a kihívásnak a méretét is, amivel a nemzetközi jogászoknak az elkövetkező években szembe kell nézniük.

Prediktálható például, hogy a fragmentáció nem kívánt következményei egyre erősebben fognak jelentkezni a közeljövőben. A probléma viszont az, hogy ezzel a veszéllyel szembeni józan ítélőképesség nem azonos módon van jelen a nemzetközi közösség tagjainak sorában. Kajtár a mű elején is kiemelte például, hogy amíg Gilbert Guillaume, a Nemzetközi Bíróság volt elnöke már 2001-ben úgy vélte, hogy a fragmentáció veszélybe sodorja a nemzetközi közrendet és magát a nemzetközi jog egységét, addig utódja, Rosaly Higgins, 2007-ben elbogatellizálta a kérdést és egyáltalán nem tartotta problémának e jelenséget. Koskenniemi-t említve pedig megjegyzi, ő mindössze a bírói szervek közötti politikai-hatalmi kérdésnek véli a fragmentációval kapcsolatos dilemmákat, nem pedig komoly jogi dogmatikai tárgykörnek (18. o.).

Kajtár ezzel szemben a fragmentáció problémáját szignifikánsnak, teljesen jogosan rendkívül súlyosnak értékeli. Bizonyítja ezt, hogy a könyvet is azzal az erős felütéssel kezdte, miszerint a nemzetközi jog „unortodox értelmezéséből” (19. o.) fakadó fragmentáció, melyet elsősorban az egyes jogi fikciók, mint amilyen a betudás és annak eltérő értelmezései okoznak, a legtöbb esetben „kifejezetten szükségtelenek és nem utolsó sorban kártékonyak.” (uo.). Sőt, miután az ügyek elbírálása függhet attól is, melyik bíróság előtt indítják az eljárást, vagy melyik joghatóságot választják, ezzel nemcsak a jogbiztonság kerül veszélybe, de elfogadhatatlan „egyenlőtlenséget hoz

létre a jogalanyok körében is” (uo). Ezt a felütést a szerző a könyv fejezetein át végig következetesen vissza is igazolta a nemzetközi joggyakorlatból vett példáin keresztül.

A konklúzió után pedig azt is nagyon könnyen beláthatja az értő olvasó, hogy itt az ideje megfontolni Kajtár Gábor imperatívuszát. Hiszen a másodlagos normák valóban megérdemlik az erősebb reflektorfényt és az alaposabb tudományos érdeklődést, mert csakis ezen szabályok megfelelő kezelésével lehet a nemzetközi jog egységét megőrizni, és elkerülni az úgynevezett *law shoppingot*. Ez utóbbi, erősen kártékony jelenséget a szerző szerint éppen a másodlagos normák fejletlensége és az okozza, hogy ezen szabályok még nincsenek eléggé a nemzetközi jogászok látóterében, legalábbis nem holisztikusan. Ezért „a fragmentáció és a nemzetközi jog egyre komplexebbé válásának korában, tekintélyes kihívást jelent a nagy tömegű másodlagos normaanyag és a nemzetközi szokásjog feltárása” (252. o.). Mindenesetre ezt a feladatot, egy cizellált, alapos és dogmatikailag is igényes elemzéssel maga Kajtár Gábor kezdte meg ennek a könyvnek a megírásával.

TAKÁCS Izolda
jogász (ELTE ÁJK)